

Holbæk Sortebrødrekloster.

Nationalmuseets Undersøgelse af Klosterbygningerne.

Ved *Chr. Axel Jensen.*

Samtidig med, at de i Fjor omtalte Fotografier har givet os nye Oplysninger om Klosterkirken, er ogsaa vort Kendskab til selve Klosters middelalderlige Bygninger bleven betydeligt øget. Efter Tilladelse af Holbæk Byraad har Nationalmuseet i Efteraaret 1910 iværksat en Undersøgelse af de endnu bevarede, men stærkt ombyggede eller retaurerede Klosterlænger, og denne Undersøgelse, der blev foretaget af Arkitekt C. M. Smidt med Bistand af Magister Hugo Matthiessen og Meddeleren, har vist, at der i de nuværende Bygninger er flere og mærkeligere Rester fra Munketiden, end man hidtil har tænkt sig.

Som bekendt er det Klosters Vestfløj og den tilstødende Del af Sydfløjen, hvoraf der til vor Tid er bevaret Murværk. Den gamle Kirke dannede Nordfløjen, og af Fotografierne har man kunnet slutte, at Klosteret ogsaa har haft en Østfløj (sml. Aarboeg 1912, S. 106). Rimeligvis har Bygningerne da omsluttet en firkantet Fratergaard, og Klosteret har saaledes haft den for den senere Middelalders

Klostre typiske firlængede Plan, der med sin hyggelige, fra Omverdenen afsondrede Gaard stod for Datiden som Idealet af en Munkebolig og derfor altid tilstræbtes. Men det var ingenlunde altid, at man naaede dette sit Ideal, og om Sortebrødrene i Holbæk helt har naaet Maalet, om de har faaet lukket Gaardens sydøstre Hjørne, bliver dog indtil videre et aabent Spørgsmaal.

Hvis Klostret virkelig har været firlænget, er det kun den vestre Part af *Sydfløjen*, som er levnet til vore Dage, og Bygningen selv fortæller intet afgørende om, hvor vidt den er fuldstændig eller kun en Stump af noget større. Allerede tidligere, da den var indrettet til Raadhus, er den bleven stærkt omdannet, og da den 1863 omskabtes til Ligkapel og derfor **undergik en gennemgribende Istandsættelse** (ledet af Arkitekt, Etatsraad Chr. Hansen, der nogle Aar senere byggede den nye Kirke), blev det indre helt moderniseret, Østgavlen fik en ny, spidsbuet Dør, baade den og Vestgavlen udstyredes med nymodens Trappegavle, og hele Bygningen kom til at se saaledes ud, at det selv ved en nøjere Betragtning er vanskeligt at skelne gammelt og nyt. Dog er det sikkert, at de fleste af de **Vinduer, som nu findes**, to mod Nord, tre mod Syd og to i Østgavlen, svarer til de oprindelige. De er saaledes **anbragt**, at de tvedeler Bygningen paa den lange Led og tredeler den paa den korte, og skønt man nu intet som helst kan se til Rummets oprindelige Indretning, fremgaar det dog af Kælderen, at det **netop har været seksdelt**, sikkert overhvælvet med seks **Hvælvinger**. Kælderen er nemlig helt og holdent middelalderlig, overhvælvet med to fladbuede **Tøndehvælv**, der hviler paa et Længdeskille-

rum, hvori der staaer to sværere Piller, som maa have baaret Hvælvings søjlerne i Stuen.

At det virkelig forholder sig saaledes, stadfæstes af en Række Oplysninger, som Meddeleeren har fundet i Byens Kæmnerregnskaber fra 1783. Ikke alle Enkeltheder er lette at forstaa, men saa meget er dog sikkert, at Bygningen i dette Aar har undergaaet en betydelig Reparation. I Licitationsposternes Punkt 1 siges, at Gavlen for „Arresttaarnet“ saavel som Taarnets Sidemure skal nedtages. saa dybt, at Taarnet faar lige Flugt med Længden, hvorudi er Bytingsstue. Videre hedder det, at Skillerumsmuren mellem Arresttaarnet og den derudenfor nuværende store Gang ligeledes skal nedtages, saavel som Gælvterne, baade i Arresttaarnet og over Raadstuen og Bytingsstuen, samt Skorstenen sammesteds.

Hvor de enkelte Lokaliteter har ligget i Bygningen, lader sig nogenlunde udrede ved Hjælp af det i Aarbogen III. S. 107, gengivne Prospekt af Holbæk Kirke 1753. Her ses det nemlig, at den vestlige Ende af Raadhuset med to Trappegavle hævede sig noget op over den østlige Del af Bygningen og altsaa maa være det Arresttaarn, hvis Sidemure nedtoges tredive Aar senere. Men hvad der i denne Sammenhæng har størst Betydning, er den udtrykkelige Fremhævelse af, at Hvælvingerne den Gang brødes ned, og da der tilmed imellem nogle Licitationen uvedkommende Ekstraarbejder, der udførtes i Sommeren 1783, nævnes „2de Steen Pillere at udbære af Raadstuen“, kan vi deraf med fuld Sikkerhed slutte, at de seks Hvælvinger har været baaret af hugne Granitpiller, saaledes som vi kender det fra andre middelalderlige Klosterrum som Helligaandsklostrenes Sale i København og Aalborg,

og vi kan benytte Lejligheden til at efterlyse, om ikke de to Stenpiller endnu skulde findes et eller andet Sted i Holbæk, staaende i en Bygning eller i en Have?

Naar det uden en fuldstændig Gennemgang af Byens Arkiv er lykkedes at fremdrage disse Oplysninger, skyldes det den Omstændighed, at Aarstallet 1783 ses paa et Sæt gamle Opmaalinger af den saakaldte gamle Raadstue, som blev udført 1861*), og som giver os et godt Billede af Bygningen før dens Indretning til Ligkapel. Vi genkender (Fig. 1) Sydsidens tre store spidsbuede Vinduer, omend de naturligvis den Gang var forsynede med smaa firkantede Trækarme og delvis tilmurede og ikke som efter 1863 udstyrede med blyindfattede Ruder og muret Stadværk i gotisk Stil. Paa samme Maade forholdt det sig ogsaa med Vestgavlens Vinduer, mens Nordsiden var helt glat og bar og Østsiden (ligesom allerede 1753) dækkedes af et Halvtag, saa at man kun saa dens aller øverste Spids med Jernankrene, der dannede det nysnævnte Aarstal**). Videre ses det af Tegningerne, at selv om Fløjen ikke var højere end nu, havde den dog endnu den Gang to Stokværk, af hvilke det øverste var ganske lavt. Maaske har hele Fløjen oprindeligt været lige saa høj som „Arresttaarnet“, af hvis Eksistens Tegningerne fra 1861 endnu viser Spor, idet der i Vest-

*) Opmaalingstegningerne opbevares i Holbæk, men er nu desuden fotograferede og kalkerede i Nationalmuseets Arkiv.

***) Da der mellem Udgifterne til Smedearbejde 1783 kun nævnes et 8-Tal og et 3-Tal, men ikke de to første, kan deraf maaske sluttes, at Bygningen allerede før i samme Aarhundrede har gennemgaaet en anden Reparation, som ogsaa har været foreviget i Murankrene.

gavlen paa det Sted, hvor der nu er Gavlblændinger, ses tydelige Rester af to foroven afbrudte Vinduer. De har været bredere end de andre og har maaske nærmest svaret til den store Vinduesblænding, der endnu ses i Vestfløjens Sydgavl og skal blive omtalt i det følgende.

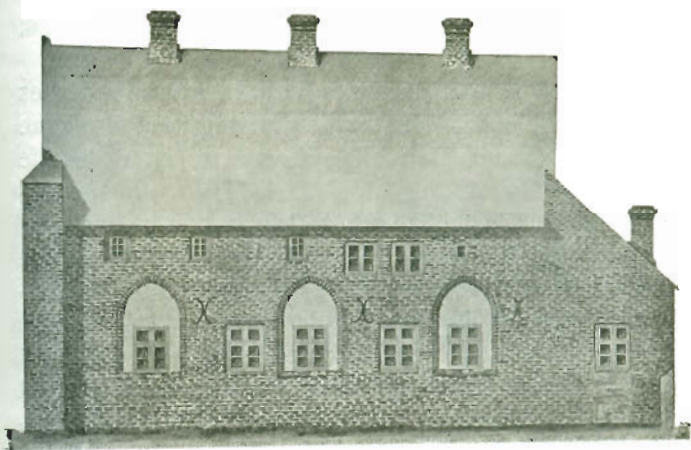

Fig. 1. Den gamle Raadstue 1861. Sydside.

Som Resultat af Undersøgelsen kan det altsaa fastslaaes, at Sydfløjen, som den nu staar, i visse Hovedtræk svarer til det oprindelige, at den har været udstyret med Hvælvinger, hvilende paa Stenpiller, at den foruden den bevarede Stueetage har haft et øvre Stokværk, og at den efter alt at dømme har været Klosters anseligste Bygning. Det vilde have sin Interesse at naa videre endnu og en Gang med Spaden i Haand at forsøge at udfinde, om Fløjen nogen Sinde har strakt sig længere mod Øst. Men ligesom alle de Spørgsmaal, vi hidtil har

syslet med, vilde en saadan Undersøgelse dog udelukkende have arkitekturhistorisk Betydning. Thi hvad der her muligvis er nedrevet, lader sig aldrig mere genopbygge, saa lidt som den Skikkelse, Ligkapellet ved den sidste Restaurering har faaet, nu lader sig ændre. Først naar vi vender os til den anden, vestre Klosterfløj, faar de bygningshistoriske Overvejelser ikke blot teoretisk, men ogsaa praktisk Værdi.

Det er bekendt, at de to Fløje i Aarhundredernes Løb stedse har haft vidt forskellig Brug. Da Munkene 1535, paa Grevefejdens Tid, ikke mere kunde skaffe sig Livets Ophold og af Nød og Trang maatte opgive deres Kloster, overlod Prioeren Hans Persen i Spidsen for Konventet ^{29/2} 1535 „efter deres naadige Herres Grev Kristoffers Vilje og Samtykke“ Klosterbygningerne til Byens Borgmester, Raad og menige Almue til Byens Nytte og Forbedring, og i Følge et andet, sikkert samtidigt, men udateret Brev var det den Gang Mening, at Klostret tildels skulde bruges som Sygehus*). 1536 udstedte Kristian d. 3., der jo imidlertid havde besejret Greven og hans Tilhængere, et nyt Brev om, at Byen skulde have Klostret, selv om han tilforn havde befalet, at dette skulde nedbrydes for dermed at forbedre Kronens Slot**). Hvad der derefter er sket, vides ikke. Men senere synes Ejendomsforholdene igen at være gaaet i Glemme, thi 1575 udstedte Frederik d. 2. et aabent Brev om, at Borgerne i Holbæk, der ikke havde noget Raadhus, maatte faa det gamle Stenhus Syd for Sognekirken og lade det istandsætte til dette

*) F. R. Friis: Holbæk, S. 52, efter Øst. Archiv VIII, S. 390.

***) F. R. Friis, S. 52.

Brug^{*)}). Det er sikkert Sydfløjen, der her er Tale om, og den vedblev at være Raadstue, Byting og Arresthus lige til 1844, da den nogle Aar blev degraderet til Fattighus for til Slut at ende som Lighus. Om noget Sygehus hører vi ikke, og heller ikke nævnes der i gamle Dokumenter noget om *Vestfløjen*. Men H. J. Larsen har nok Ret, naar han 1847 skriver, at denne Fløj vist lige fra Reformationens Tid er bleven Lokale for Byens latinske Skole. Her havde i alt Fald den lille Latinske Skole til Huse, og her boede dens Rektor, som tillige var Kordegn, indtil den blev nedlagt 1740, i hvilket Aar den danske Skole rykkede ind i Huset, hvor den saa har haft Bolig lige til den nyeste Tids Forbedringer^{***)}).

Saa lidt som Raadstuefløjen har Skolefløjen i Tidens Løb undgaaet gennemgribende Forandringer. Det fortælles saaledes, at Skolen blev fornyet og indviet 25. Oktober 1654, hvorom en latinsk Indskrift blev opsat til Minde^{****)}, men endnu saa sent som 1821 var hele Bygningens underste Etage hvælvet, og H. J. Larsen, som fortæller dette, tilføjer: „I flere Hvælvingsbuer hængte endnu Lamperingene, og flere af Gulvene var endnu stenlagte“. Først i de følgende Aartier synes Bygningens fuldstændige Foredrelsestid at være kommen, og omend det nøjagtige Aar maaske ikke lader sig oplyse, har man dog handlet lige saa brutalt med Skolen, som man i 1783 behandlede Raadhuset. Hvælvingerne er bleven nedbrudte, og udadtil som indadtil syntes

*) Kancelliets Brevbøger 1571—75, S. 651.

**) H. J. Larsens Manuskript om Holbæk, Blad 31 f.

***) F. R. Friis: Bidrag til Holbæks Historie, S. 54.

næsten ethvert Spor af den middelalderlige Arkitektur udslettet. Graa og grim, forsømt og forfusket er Bygningen naaet til vore Dage. Den nye Nordgavl, som efter den gamles Kirkes Ødelæggelse rejstes for at lukke det ved Nedbrydningen fremkomne Hul, blev vel opmuret i gotisk Stil, men morsom er den ikke; den røber ligesom Kapelgavlene sin ny-modens Oprindelse ved sin Glathed og Tørhed, og den stikker underligt af mod Langsidernes overkalkede Mure. Trods denne Lap har de fleste forbigaaende indtil de aller seneste Aar kun kunnet anse Bygningen for en gammel Kasse, der ikke var bedre værd end helt at jævnes med Jorden.

Men det maa ikke glemmes, at mangen god gammel Bygning har maattet døje dette Navn. Det hed Helligaandshuset i Randers, da der kæmpedes om dets Nedrivning eller Bevarelse, og det hed endnu for faa Aar siden Karmelitternes Sygehus, den senere Herluf Trolles Skolegaard, i Helsingør, da denne Bygnings Skæbne var uvis. Nu er de begge en Pryd for deres Byer; enhver kan se deres Skønhed, enhver kan forstaa, at de fortæller om Stædernes minderige Historie; Borgerne glæder sig over dem, og fremmede opsøger dem som Seværdigheder. I Virkeligheden har da ogsaa den gamle Latinskole meget mere at fortælle, end man paa Forhaand skulde tænke sig.

Før den af Museet foretagne Undersøgelse var der kun en eneste middelalderlig Enkelthed synlig paa hele Skolefløjen, nemlig en stor, en Sten dyb, rundbuet Blænding med to skraat affasede Karmled, der (som før nævnt) findes i øvre Stokværk af Syd-gavlen lige ved Ligkappellets Vestgavl. Ved Afbankning af Hvidtekalken viste det sig, at den har været Ramme

om et nu tilmuret Spidsbuevindue, og ved smaa Prøveduhugninger paa Bygningens Længdesider opdagedes der snart andre Detaljer, som et øvet Øje trods alt kan skimte under Puds og Hvidtelag. Paa Vestsiden fandtes i Stueetagen Levninger af fire fladrundbuede Vinduer, og over den nuværende Hovedindgangsdør fremdroges en lille, ligeledes fladrundbuet Blænding, hvori sidder en smal, foroven aftrappet Lysaabning, et i al sin Enkelthed nydeligt og velbevaret Motiv. Videre fandtes Syd for denne Dør en stor, fladrundbuet Port, der dog maaske næppe er oprindelig, medens den nordligste af de nuværende Døre sidder paa samme Plads som en oprindelig Munkedør, hvoraf ikke blot det fladrundbuede Stik, men ogsaa begge de murede Karme er bevarede. Paa Østsiden (Fig. 2) er Forholdene helt anderledes. I dens nordligste Part, indtil $3\frac{1}{2}$ Meter fra den nuværende Nordgavl, har Murværket en moderne, sammenflikket Karakter, og en ret tydelig lodret Linie skiller dette Parti fra den øvrige Del af Østmuren; den betegner nøjagtigt det Sted, hvor den gamle Kirkefløjs Sydмур var sammenbygget med Skolelængen, og ved en under Museets Undersøgelser foretagen mindre Gravning viste det sig da ogsaa, at der her endnu ligger Granitsten, Rester af Kirkefløjens Fundament. Men hvad der har mere Interesse, er, at der i den større søndre Del af Østsiden, over Stueetagens Vinduer, fandtes Levninger af store, spidsbuede Aabninger med dobbeltprofilerede, skraat affasede Karme, der øjensynligt har hørt til Munkegangen langs Klostergaarden. Med største Sikkerhed kan det derfor fastslås, at Dominikanerklostrets Vestfløj har haft den for saa mange Klosterbygninger typiske Indretning af Stueetagen, at Bygningen har været delt ved et Længde-

skillerum, at det smallere Parti Øst for dette har været en ind mod Fratergaarden aaben Buegang, og at det bredere Parti Vest for Skillemuren har været afskildret til Munkeceller eller andre mindre Rum med Vinduer og enkelte Udgange mod Vest.

En mere indgaaende Undersøgelse vil sikkert kunne udrede endnu adskilligt flere Enkeltheder. Saafremt Murene blev helt rensede og de nuværende Trævinduer udtagne, vilde man nok finde Spor af øvre Stokværks Vinduer, hvis Form og Størrelse kun er kendt for Sydgavlens Vedkommende, og om hele Stueetagens moderne Udstyr kunde fjernes, vilde man utvivlsomt finde endnu tydeligere Levninger af den oprindelige Ruminddeling. Men selv om der altsaa staar en Del tilbage at efterforske, og selv om Bygningen er saa stærkt ødelagt, træder de afgørende Hovedtræk nu tydeligt frem, og videnskabeligt set har Undersøgelsen da givet et Resultat, som var over Forventning. Thi ikke blot om Bygningens Anlæg, men ogsaa om dens Alder kan vi nu udtale os med langt større Sikkerhed end før. Allerede den forhen synlige Vinduesblænding i Sydgavlen tydede paa, at Vestfløjen har været et af de yngste Partier i det gamle Klosterkompleks, idet dens Rundbue stammer fra den seneste gotiske Tid, da Renæssancestilen ganske, ganske svagt begyndte at gøre sig gældende. Lignende Rundbuer i ellers udpræget sent middelalderligt Murværk findes i forskellige jyske Bygninger fra Tiden ved Aar 1500, og efter alle de andre fremdragne Enkeltheder er der ingen Tvivl om, at hele Skolelængen er bygget kun nogle faa Aartier før Reformationens Indførelse.

I Sammenhæng med denne Tidsfæstelse er det

værd at fremdrage et andet lille Dokument til Klosterbygningens Historie, som er genfundet ved en nylig foretagen Revision af Nationalmuseets Samling af arkitektoniske Brudstykker fra Middelalderen. Det er en Munkesten, hvori der er ridset følgende Indskrift:

Ghiltus novicius or
dinis fr̄m predicator/
fuit hic P.

Murstenen, der maaler 28 × 13 × 8,5 à 9 Cm., er kommen til Museet som Gave allerede 1813 og kaldtes den Gang en „Begravelsessten fra Sorø“. Tidligere tilhørte den den berømte Historiker P. F. Suhm, og i Auktionskataloget over hans Samling (Nr. 314) siges den at stamme fra Antvorskov. Det er derfor intet Under, at det ikke har været nemt at finde Stenens rette Hjemsted, selv om Museums-mændene i lange Tider har næret Mistanke til de vekslende Meddelelser om dens Oprindelse. Thi Indskriften, der er ridset i Leret før Brændingen, maa med Opløsning af de sædvanlige middelalderlige Forkortelser læses: „Ghilbertus novicius ordinis fratrum predicatorum fuit hic“ og oversættes: „Gilbert, Novice af Prædikebrødrenes Orden, har været her“. Disse Ord kan kun være skrevne af en ung Munk, der under Klosters Opførelse har besøgt Teglovnene og har moret sig med at ridse sit Navn i en ubrændt Sten! Men hvad skulde den unge Dominikaner have haft at gøre hos Johannitterne paa Antvorskov eller hos Cistercienserne i Sorø? Det vilde være langt rimeligere at søge ham i et Sortebrødrekloster, og at det virkelig forholder sig saaledes, fremgaar af en Meddelelse om Udgravning og Fund paa det gamle Holbæk Slot, som

Kammerraad og Amtsforvalter With 1787 lod trykke i Maanedsskriftet „Minerva“*); ved Omtalen af sine — selvfølgelig frugtesløse — Eftersøgninger af en Løngang fra Slottet til Klosteret nævner han som Bevis for, at Raadstuen har været „Munkecelle“, en „Mursten, som ved Raadstuens Reparation for nogle Aar siden er funden mellem det nedbrækkede, og hvorpaa der staar skrevet, førend Stenen er brændt, saa vidt samme er læseligt: habitus nouissimus (herimellem noget ulæseligt) sinus tria predicator fuit hic“. Selv om Indskriftens Tydning er fejlfuld og mangelfuld, er det dog hermed givet, at Gilbert-Stenen hører hjemme i Holbæk Kloster, og da Skriften snarest tilhører Tiden ved Aar 1400, yder den tilmed Hjælp til en omtrentlig Bestemmelse af Sydfiløjens Ælde.

Ved alle disse større og mindre lagttagelser har vi da efterhaanden vundet et ganske tydeligt Billede af Klosterbygningerne i deres Velmagt, og mens saa mange andre Klostre er faldne efter Reformationen, mens der alene i det nuværende Kongerige er nedrevet henimod en halv Snes Sortebrødre-klostre, genvinder vi her i Holbæk et hidtil ringeagtet Mindesmærke fra Klostartiden. I Betydning naar det vel ikke de to andre, til vore Dage bevarede Dominikanerhjem i vor Tids Danmark, Klostrene ved St. Katarina i Ribe og ved Vor Frue i Aarhus, men endnu kunde det dog blive et værdigt tredie Led i denne Række, hvis det blev istandsat paa en passende Maade. Og heldigvis lader det sig meget vel gøre! Nationalmuseet har efter sin Undersøgelse frem-

*) F. R. Friis, S. 83. Jvfr. om Holbæk Slot i Fra Arkiv og Museum III.

sat et foreløbigt Forslag til en forsigtig Restaurering. I Følge dette skal Murene renses for senere Puds og Overkalkning, saaledes at det gamle Murværk med de store, røde Munkesten i Munkeskifte bliver synligt ligesom paa Ligkapellet. Øverste Stokværk

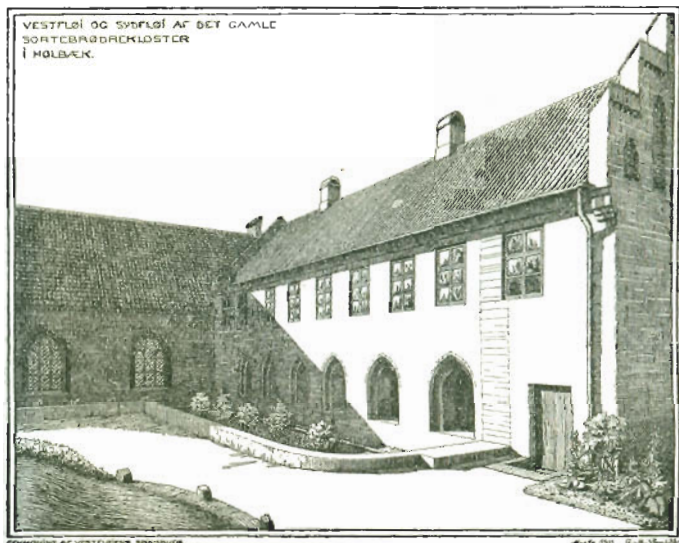

Fig. 2. Klosters Vestfløj med Rekonstruktion af Munkegangens Spidsbuer. Efter Tegning af C. M. Smidt.

skal forblive omtrent i sin nuværende Skikkelse, idet dog de Spor af oprindelige Vinduer, som her maaske endnu kan fremdrages, bevares synlige i Murfladerne. I nedre Stokværks Vestsida afløses de nyere Døre og Vinduer af de oprindelige, der her med Sikkerhed kan følges, og mod Øst genaabnes Munkegangens gamle Spidsbuer, hvilket videre maa medføre, at Gangen ligesom tidligere afskildres fra

den øvrige Stueetage med en Længdemur, der sikkert vil kunne genrejses paa sin oprindelige Plads. Hvorledes Bygningen herefter vil tage sig ud, ses af det her gengivne Udkast, tegnet af Nationalmuseets Arkitekt C. M. Smidt. Andetsteds er der nu i de senere Aaringer foretaget Istandsættelser efter ganske lignende Principper, som er faldet meget heldigt ud, og man behøver ikke at frygte for Sammenblandingen af Vinduer fra forskellige Perioder. Rent bortset fra de praktiske Fordele har en saadan Mellemsvej det Gode, at den ikke lokker til at komponere noget nyt i gammel Stil, og det vil i det lange Løb gøre den restaurerede Bygning mere vederhæftig og historisk værdifuld. I det fremsatte Forslag er der ikke tilføjet en eneste Enkelt-hed, som ikke har sit sikre Høldpunkt i de fundne Spor.

For saa vidt er da alt i Orden, og det eneste, som nu mangler, er de fornødne Penge! Forhaabentlig lykkes det at skaffe dem tilveje. Spørgsmaalet er oprindeligt rejst af Bestyrelsen for Holbæk Amts Folkebogsamling, der havde Lokale i den gamle Bygning, og senere har Byraadet vist Sagen stor Velvilje; det har tilladt Museets Undersøgelse og har senere (April 1911) drøjet dets Forslag og ladet en Arkitekt udarbejde et nøjere Forslag. Kun af rent praktiske og økonomiske Grunde har man udsat Planens Iværksættelse et Par Aar, idet man selvlølgelig ogsaa maa gøre Regning paa Hjælp fra Statens Side. Men i alt, hvad der har været skrevet og talt om det gamle Kloster, finder man Sympati for Sagen. Der har her ikke været Spor af det spidsborgerlige Snæversyn, som gjorde sig gældende f. Eks. i Randers eller senere i Hel-

singør. Det mærkes, at Pieteten for gammel Arkitektur netop i de aller seneste Aar har gjort store Fremskridt, og at de fleste nu forstaar vor Tids Pligt til efter Evne at sone Fortidens Forsyndelser. Netop her i Holbæk, som har plyndret sig selv for sin middelalderlige Kirke, er saadanne Følelser sikkert særlig levende, og derfor tør man trygt stole paa, at Byens gamle Kloster nok skal blive hjulpen ud af sin Fornedrelse!
